

PAPER DETAILS

TITLE: Bizans İmparatorluğu'nda İpeğin Rolü ve Kullanımı

AUTHORS: Emrullah KALELİ

PAGES: 215-233

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/736797>

Bizans İmparatorluğu'nda İpeğin Rolü ve Kullanımı

Emrullah KALELİ*

Öz

Orta Çağ'da bazen savaş veya barışın konusu olan ve yine zaman zaman milletlerarası iş birliği ve yakınlaşmaların gerekçesi olarak görülebilen ipeğin Bizanslılar için diğer devletlerde olduğundan çok daha fazla hayati bir önemi vardı. Sembolik anlamlarının yanında, ipek ve ipekli giysiler Bizans dünyası içinde gündelik yaşamdan askerî, politik ve diplomatik ilişkilere kadar birçok yerde kullanılmaktaydı. Ancak başlangıçta tamamen ithal edilerek sahip olunabilen bu ürünün tedariki oldukça pahalıydı. Daha sonraları ipek üretme kabiliyetini elde eden Bizanslılar kısa zaman içinde kendi bölgesinde ipek ticaretinde bir tekel gücüne sahip oldular ve bu gücü dış politika amaçlarına ulaşmak için sıklıkla kullandılar. Bu çalışmada Bizans ipek endüstrisinin oluşumu, ipeğin rolü ve Bizanslılar tarafından muhtelif maksatlarla kullanımı ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Bizans İpek Endüstrisi, İpekliler, Mor Renk, Törenler, Bizans Diplomasisi.

The Role and Use of Silk in the Byzantine Empire

Abstract

In the Middle Ages, silk, which was sometimes the subject of the war or the peace, and from time to time seen as the rationale for international cooperations and rapprochements, had a vital importance for the Byzantines than for the other states. In addition to their symbolic meanings, silk and silk garments were used in many places from daily life to military, political and diplomatic relations in the Byzantine world. At the beginning, however, the procurement of this product, which could be achieved fully by import, was quite expensive. Later on, the Byzantines, who achieved the ability to produce silk, had a monopoly power in silk trade in their region in a short time, and used this power frequently to attain their foreign policy goals. In this study, it is discussed the formation of the Byzantine silk industry, the role of the silk and its use for various purposes by the Byzantines.

Keywords: Byzantine Silk Industry, Silks, Purple Colour, Ceremonies, Byzantine Diplomacy.

Received/Geliş: 15.01.2019

Accepted/Kabul: 26.05.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. ekaleli2000@yahoo.com.tr, ORCID ID: 0000-0003-1586-1738.

(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Orta Çağ ticaretinin en değerli metalleri arasında önemli bir yere sahip olan ipek ve ipekli mamullerin ilk kez Çin'de üretildiği bilinmekte ve başlangıç tarihinin M.Ö. üçüncü ya da dördüncü bine kadar gittiği tahmin edilmektedir. Eski bir Çin efsanesine göre ipek, bir prensesin bir tırtıl larvasından sürekli uzayan ince bir teli fark etmesiyle keşfedilmiştir. Bu geleneksel hikâye, bir ipek böceği kozasının bir ağaçtan prensesin çay fincanının içine düşmesini ve sıcak sıvının içinde ipek liflerinin çözülmesini anlatır. Arkeolojik buluntular da Çin'deki erken dönem ipek üretimini teyit ederken en eski tanımlanabilir ipek kalıntılarına ülkenin kuzey iç bölgesindeki Henan eyaletinde rastlanmış olup bu kalıntıların M.Ö. dördüncü bin yılının ortalarına ait olduğu sanılmaktadır (Galliker, 2014: 33).

İpeğin Batı'ya ilk ne zaman geldiğiyle ilgili, tahminlerin ötesinde, herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte M.Ö. 115'te Part (Arşak) Hükümdarı II. Mithridates (M.Ö. 121 - M.Ö. 91) ve Çin İmparatoru Wu Ti (M.Ö. 40 - M.Ö. 87) arasında yapılan bir ittifak anlaşması o dönemde var olan ipek ticareti konusunda ipuçları vermektedir. Söz konusu anlaşma sırasında gidip gelen elçiler vasıtasıyla Part hükümdarı, Wu Ti'ye devekuşu yumurtaları gönderirken, Çin imparatoru da bu hediyelere karşılık Mithridates'e ipek ve ipekliler armağan etmiştir. Bu arada Roma İmparatorluğu'nda giderek artan zenginlik ve kervan yolları üzerindeki istikrarlı koşullar, Akdeniz bölgesine ipek ve ipekli ürünlerin akışını kolaylaştırmıştır. M.S. 224'teki yıkılışına kadar olan uzunca bir dönemde Part İmparatorluğu, Batı ile olan söz konusu ipek ticaretinin büyük bir bölümünü kontrol etmiştir. Sasani ve Bizans devletleri III. ve IV. yüzyıllarda kuruldukları zaman İpek Yolu boyunca ticaret aktifti ve nispeten güvenliydi (Taishan, 2004: 16; Upshur ,Terry ,Holoka, Cassar ve Goff, 2015: 211; Tezcan, 2014: 103, 107; Thorley, 1965: 4-5).

İpek başlangıçta Batı'ya mamul kumaş olarak ulaştı. Daha sonra ipek kozası ve iplik olarak da ithal edilmeye devam etti. Uzak Doğu'dan yapılan bu ithalattan elde edilen kazançtan özellikle İranlılar büyük pay almaktaydılar. Çünkü, Çin'in değerli ürünü ipeğin Bizans pazarına taşındığı yegane yol, İran üzerinden geçmekteydi. Üstelik sadece Çin'den Akdeniz'e kadar uzanan karayolu güzergâhları değil, aynı zamanda Hint Okyanusu'ndaki deniz trafiği de İranlıların kontrolü altındaydı. Bu arada Batı'ya sevk edilmek üzere Çin'in ihracat ürünlerinin toplandığı ticaret üssü olarak Hindistan'ın güneyinde bulunan Taprobane Adası ya da şimdiki adıyla Seylan (Sri Lanka) kullanıldı. Persli tüccarlar oraya İran Körfezi'nden gemiyle geldiler ve Çin mallarını özellikle de ipeği taşıdılar. Anlaşıldığı üzere, bu değerli maddeyi elde etmenin tek yolu İranlılar ile bir iş birliği yapmaktan geçiyordu. Bu maksatla, Roma İmparatoru Diokletianos (284-304), Pers Kralı I. Narses (293-301) ile bir anlaşmaya varmıştı. Buna göre, dönemin Pers şehri Nisibis (Nusaybin), Çin'den ithal edilen ipeğin merkezî pazar yeri olacaktı ve ticari mallar

bu merkezden Roma İmparatorluğu'nun şehirlerine ihraç edilecekti (Dvornik, 1974: 168; Tezcan, 2014: 106-107).

Bizans İpek Endüstrisinin Teşekkülü

VI. yüzyıl itibariyle pazarlardaki en kıymetli tekstiller olarak ipekli giysilere olan büyük talep nedeniyle altının İranlılara gitmesini kontrol etmek ve bu ticaretten kendilerine düşen payı büyötmek için Bizans Devleti birtakım girişimlerde bulundu. O zamana kadar Bizans daha ziyade kendi sınır bölgelerindeki mevcut tüccarlardan ipek satın alarak bu ticarete ortak olmuş, ancak sınırlarının ötesinde herhangi bir belirleyici rol oynayamamıştı. Bu arada Part İmparatorluğunu ortadan kaldırdıktan sonra uzunca bir süre İpek Yolunu kontrol eden ve Batı'ya giden ipeğin en önemli tedarikçisi durumuna gelen Sasaniler (İranlılar), VI. yüzyılın başında Orta Asya'daki kervan yollarını altüst eden Türk istilaları yüzünden Çin ipeğini daha çok Seylan'dan elde etmek durumunda kalmışlardı. Zira, Çin hükümdarları 519'da İran'a Seylan'da imtiyazlı ipek ticareti hakları vermişti. Bizans İmparatorluğu ise, kendi sınırlarında ipek ithalatını tekelleştirmeye önem verirken, dışarıda da İranlıların özellikle Hint Okyanusu'ndaki ticaret tekeliini Etiyopyalılar vasıtasıyla kırmaya çalıştı. II. Konstantios (337-361) zamanında Etiyopya ile tesis edilmiş olan dostane ilişkileri yeniden canlandıran I. Iustinianos (527-565), Etiyopyalıların yardımıyla ticareti ipeğin o zamanlar Bizans'ın doğu sınırlarına getirildiği İran güzergâhından, Kızıldeniz'de Akabe Körfezi'nde yakın zaman önce kurduğı ve tahkim ettiğı Eyle Limanı'na (Akabe) yönlendirmeyi umdu. Ancak bu teşebbüs başarısız oldu ve Iustinianos, Nisibis'i Persliler tarafından ithal edilen ipeğin Bizans İmparatorluğu'na ihraç edilebileceğı bir merkez olarak deklare eden anlaşmayı yenilemekle yetindi (Dvornik, 1974: 169; Tezcan, 2014: 109-110).

Bizanslıların ipeğı tedarik zincirinin ilk halkalarından elde ederek daha ucuza sahip olma isteğı ve bazen savaş halinde oldukları İranlıların tekeliinden kurtulma çabaları onları bölgedeki Türk devletleriyle iş birliğı arayışına sevk etti. Bu arada Göktürkler de İran'ın ipek ticaretindeki tekeliinden son derece rahatsızdı. 568'de Moğolistan'dan Türkistan'a kadar uzanan Batı Göktürk İmparatorluğu Kağanı İstemi Han, Iustinianos'un halefi II. Iustinos'a (565-578) bir elçi heyeti göndererek İranlılara karşı bir ittifak önerdi. Bu teklif kabul edilmeye hazırđı; zira Bizanslılar hem İran ile mücadelelerinde güçlü bir müttefik kazanmış olacaklar, hem de Çin'den Karadeniz'e giden İpek Yolunu Göktürkler ve onların tabiiyetindeki Soğdak Türklerinin topraklarına yönlendirerek İran güzergâhını devre dışı bırakma ve Perslerin ipek ticaretindeki hâkim rolünü bozma imkânını bulabileceklerdi. Bu niyetlerle Zemarkhos başkanlığında bir Bizans elçi heyeti Türklerin sarayında söz konusu müttefikliğin detaylarını görüşerek bir mutabakata vardılar. Bizans ve Türkler arasındaki bu iş birliğinin yürütölmesinde imparatorluğun Karadeniz'de sona eren Kafkasya ötesi ticaret güzergâhının son bölümündeki Lazika önemli bir rol oynayacaktı. Çünkü Iustinianos'un 561'de Persler ile yaptığı barış anlaşmasının neticesinde büyük paralar

karşılığında yeniden Bizans'ın kontrolüne giren Lazika, Çin ipeğinin başlıca ikmal deposu ve dağıtım istasyonu Soğdiana ile olan kuzey ticaret yolunu emniyet altına alan stratejik bir konumdaydı (Dvornik, 1974: 170; Ostrogorsky, 2006: 68; Tezcan, 2014: 110-113; Turan, 2009: 105).

VI. yüzyıl itibarıyla ipek ticaretinin son derece kârlı bir duruma gelmesiyle bu ticaretten daha fazla kazanç sağlamak ve dışa bağımlılıktan kurtulmak isteyen Bizans hükümdarlarının başka girişimi de imparatorluğun kendi ipek endüstrisini oluşturma kabiliyetini elde etmeyi amaçlamaktaydı. Elbette bu endüstriye sahip olmanın önemli bir kısmı ipek böceği yetiştiriciliği ve ham ipeğin elde edilmesi idi. İpek böceği teknolojisinin başlangıcı ile ilgili bilgiler VI. yüzyıl Bizans tarihçileri Prokopios ve Theofanis tarafından verilmektedir. Prokopios'a göre, ipek böceği yumurtaları iki Persli keşiş tarafından 553 veya 554'te gizlice getirildiler (Lopez, 1945: 12; Prokopios, 2014: 500-501). Uzun zamandır Çin'de yaşayan ve ipek böceği yetiştiriciliği ve ipek eğirme sanatını bilen bu iki keşiş, İmparator Iustinianos ile görüştü ve ona ipek üretim süreçleriyle ilgili Çinlilerin sırlarını anlattılar. Keşişler bu görüşmede ipeğin hammaddesinin esas memleketinin “Hindistan'ın ötesinde bir yer” olduğundan bahsettiler. Yine aynı görüşmede bu yerin ismini “Serinda” olarak zikrettiler. İmparator, büyük iyilikler vaat ederek, onları anlattıkları hikâyede bahsettikleri şeyi alıp getirmeleri için ikna etti. Keşişler Çin'e geri döndüler ve canlı kurtçukların taşınması imkânsız olduğundan onun yerine yanlarına aldıkları ipek böceği yumurtaları ile birlikte tekrar geldiler (Feltham, 2009: 3; Tezcan, 2014: 111; Vasiliev, 1943: 210-211). Bizans ülkesindeki iklim, yaprakları ipek böceğinin tek yiyeceği olan dut ağaçlarının büyümesinde ve yetiştirilmesinde uygun olduğundan, baharda yumurtadan çıkan tırtıllar yeni çevreye kısa zamanda uyum sağladılar. Onlardan elde edilen kozalar iplik haline getirildiler ve böylece Bizans ipek endüstrisi gelişmeye başladı (Bailly, 1970: 98; Dvornik, 1974: 169; Galliker, 2014: 41; Jacoby, 2004: 198-199).

İpek böceği teknolojisinin Bizans'a gelişiyi ilgili Theofanis'in anlatımını aktaran IX. yüzyılda yaşamış Bizanslı patrik Photius'un söyledikleri ise biraz farklıdır. Bu farklılık ipek böceği yumurtalarını getiren kişilerin sayısı ve nereden getirildiğiyle alakalıdır. Photius'a göre, ipek böceği yumurtalarını içi oyulmuş bir baston veya bir bambu dalı içinde gizleyerek İstanbul'a getiren Persliler sadece bir kişiydi ve “Serer ülkesinden” gelmişti (Galliker, 2014: 41; Photius, 1994: 52-53).

Her ne şekilde olursa olsun, Iustinianos döneminde bir biçimde ipek böceği yumurtalarını temin eden ve üretimiyle ilgili sırları öğrenen Bizanslılar kısa zamanda kendi ipek endüstrilerini meydana getirdiler. Yeni sanayinin hızla büyümesiyle birlikte ülkedeki dut ağaçlarının sayısı da arttı ve birçok büyük dutluk bu amaç için oluşturuldu. Akabinde imparatorluğun muhtelif yerlerinde ipek fabrikaları kuruldu ve bunlar kısa sürede geliştiler. Beyrut, Antakya, İskenderiye,

Selanik, Korinthos ve Thebes, imparatorluk başkentinin dışında dikkat çeken ipek üretim merkezleri oldu. Atina ise kumaş boyası imalatıyla öne çıkmıştı. Burada üretilen boyalar büyük ihtimalle Korinthos ya da Thebes'deki ipek ve diğer dokuma atölyelerine gitmekteydi. Bu arada özellikle Thebes, işçilik kaliteleri bakımından diğerlerine göre çok daha kıymetli ipekleriyle ve imparatorluk içindeki ipeklerin ana imalatçısı olarak oldukça önemliydi (Andreades, 1948: 62; Angold, 1984: 249; Vasiliev, 1943: 211). Bu şehirlerde üretilen Bizans ipeklileri Avrupa'ya ihraç edildi ve Batı'daki birçok saray ve zengin tacirlerin hususi evlerini süsledi. Ancak ipekli dokuma merkezlerinin en meşhuru kuşkusuz başkent İstanbul'daki fabrikaydı. İmparatorluk ya da devlet loncası idaresi altında, başından itibaren tüm üretim safhalarında uygulanan tekniklerin adeta önemli bir devlet sırrı gibi saklandığı bu fabrikada, öncelikli olarak, imparator, saray halkı ve diğer bazı seçkin kimseler için kıymetli kumaşlar ve elbiseler dokundu ve boyandı. VI. yüzyılda, kısa bir süre hariç, devlet loncasına bağlı nitelikli tekstil fabrika ve atölyelerinde kamuya satmak için ikinci kalite ipekli mamuller imal edilmedi. Bununla birlikte saray eşrafına tahsis edilen ipeklilerden daha fazla üretim yapıldı. Bu fazlalık, maaş olarak üst düzey memurlara verilmek ya da yabancı kilise veya devletlere hediye olarak gönderilmek üzere üretilmiş olan kıymetli tekstillerdi (Liu, 1996: 78; Lopez, 1945: 3-4).

İpek ve ipekli mamuller Orta Çağ ticaretinde son derece önemli bir yere sahipti. Ancak ipeği Bizans için önemli kılan, sadece ticari bir kıymet taşımasının ötesinde, Bizans Devleti'nin muhtelif amaçlarında kullandığı stratejik bir ürün olmasıydı. Öyle ki bu öneminden dolayı âdeta "Romalıların kanı" olarak görülmüştü. Ancak elbette arzulan maksatların hasıl olması için ipeğin yeterince işe yaraması nadir bulunabilmesine bağlıydı. Bizanslı idareciler bu nedenle ipek elbiselerin benzerlerinin dolaşımda olmamasına azami dikkat ettiler. Bu tarz elbiselerin kolay elde edilememesi için yabancılara ipek satışı menedilmiş ve bu yasağı ihlal eden tüccarlar muhtelif cezalara çarptırılmıştı (Harris, 2003: 27; Lopez, 1945: 11, 23). Bizanslı idarecilerin yine aynı nedenle ipekli dokuma işini özel sanayiye bırakmaması da şaşılabilecek bir durum değildi. Demosia Somata veya bir başka ifadeyle, kumaşçılar, terziler, mor renk boyacıları ve nakışçılardan oluşan imparatorluk dokuma loncası söz konusu kıymetli kumaş ve giysilerinin üretiminden sorumlu oldular. Bu arada imparatorluk dokuma loncasına mensup usta ve işçiler bir çeşit kast sistemi içinde, işlerini çocuklarına bırakacak şekilde yerlerini muhafaza ettiler. İmparatorlara özgü kıyafetler giyinmeye hevesli özel vatandaşlar tarafından kiralanma olasılığına karşı bu kişilerin serbest kalmamasına dikkat edildi. Ancak yerleri garanti olan bu işçilerin zaman içinde sayıları artınca ve aralarına katılan mesleğe uygun olmayan niteliksiz kişiler çoğalınca, kast sisteminden dolayı oluşan bu fazlalıklar Iustinianos zamanında devletin gösterdiği başka görevlerde istihdam edildiler. Daha sonra, VII. yüzyılın ilk yarısında, İmparator Herakleios (610-641) tarafından çıkarılan bir yasayla devlet loncasına lonca üyelerinin çocukları veya akrabalarının girişleri

kısıtlandı ve açık bir kontenjan oluşmadıkça yeni atamaların yapılması yasaklandı. Onun yerine bu işe girmek isteyen adaylar, mesleğin ustaları ve diğer memurlar tarafından uygulanan kusursuz bir sınavda başarılı olmalıydılar (Lopez, 1945: 4-5).

Bu durum devlet için kıymetli tekstiller üreten dokuma loncasının mensuplarına itibar kazandırdı. Çünkü artık liyakatsiz sıradan işçiler değil, yetkin usta ve sanatçı durumuna gelmişlerdi. Onlar uzunca bir süre işçi sınıfının bir çeşit aristokrasisi olarak görüldüler. Öyle ki, saraydaki merasimlerde hazır bulunmaları için bu sınıfın üyelerine özel bir yer ayrılmıştı. Bu arada Bizanslı idarecilerin hususi önem verdikleri ipekli dokuma sürecinin muhtelif safhalarına ait işler bir araya getirilerek birkaç binada toplandı. Böylece ufak üretim atölyeleri fabrika haline dönüşürken verimlilik ve üretim kârlılığı arttı. Yine bu işte çalışan terziler, kumaşçılar, altın nakışçıları ve mor boyacılar gibi nitelikli kimseler imparatorluk sarayına yerleştirilerek onlara işlerini burada ya da sarayın hemen yakınında yapmaları sağlandı. İstanbul'da üretilen ipekli kumaşların kalitesinin korunması Bizanslılar için sadece ekonomik değil, aynı zamanda stratejik bir öncelik olarak görüldü. Belki de bu nedenle fabrikalarda kadın işçilere daha az ustalık gerektiren işler verildi. Çünkü onlar kaçabilir veya üretim sırlarını yabancılara ifşa edebilirlerdi (Lopez, 1945: 6). Kuşkusuz, İstanbul'da çalışan ipek işçi ve ustalarının dışarıya gönderilmelerinin yasaklanması ve yine ipek tüccarlarının başkentin dışına malzeme satmalarına ya da taşrada üretilen kumaşların imparatorluk mağazasına sokulmasına izin verilmemesi de başkentteki ipekli mamullerin üstün özelliği ve nadideliğini muhafaza etmeye yönelik tedbirlerdi. Bizans vatandaşı olmalarına rağmen Yahudilere de ipekli kumaş ya da diğer malzemelerin satışı yasaklandı ve yine onlar ipek endüstrisinde mümkün olduğunca istihdam edilmediler. X. yüzyıl itibarıyla onlardan bazıları kumaş üretiminde iş bulabilmiştir. Ancak bu Yahudiler, muhtemelen daha ziyade eyaletlerde ve boyama işleri gibi ustalık gerektirmeyen, kimsenin yapmak istemediği, kumaş imalatının ağır işçilik icap eden safhalarında çalıştılar (Angold, 1984: 249; Lopez, 1945: 23-24).

İpeğin Sembolik Anlamı ve Törenlerde Kullanılması

Bizans dünyasında ipekli kumaşlar, estetik özelliklerinden dolayı varlıklı kesimlerin sosyal hayatta bilhassa öne çıkardıkları süslü ve gösterişli bir tekstildi. Zenginlerin evlerini dekore ettikleri ve muhtelif giysiler olarak kullandıkları ipek, sanatçılar ve tüccarlar için önemli bir geçim ve refah kaynağı olurken, bir miktar ipekli kumaş elinde bulunduran ya da herhangi bir şekilde ipek işiyle alakalı kimseler bu sayede politik saygınlığa da sahip olarak kendilerini ayrıcalıklı hissettiler. Bu arada gelir seviyesi düşük olan toplumun önemli bir bölümü için kıymetli kumaşlara sahip olmak ancak ulaşılmaz imkânsız olan bir hayalden öteye gitmemekteydi. Bununla birlikte ipek ve ipeği daha da değerli kılan mor rengi Bizans alt sınıfının erişim mesafesinden uzakta tutan tek unsur ekonomik eşitsizlik değildi. Çünkü kıymetli kumaş sadece

bir mal değil, aynı zamanda otoritenin bir simgesiydi. Bu nedenle de gelişigüzel kullanılarak değerinin düşürülmesine izin verilemezdi (Lopez, 1945: 2).

Bilindiği gibi, Bizans Devleti sosyal sınıflar ve rütbelere üzerine dayanan otokrat bir rejimdi. Tanrıdan en alt kademe memurlara kadar basamaklara yayılmış bir hiyerarşisi vardı. “Havarilere eşit” imparator, Tanrı’nın ikonlarına uygun olarak mücevherler, elbiseler ve renkliler giyerek halkın kamaşmış gözlerine insanüstü göründü. Memurlar da kendi konumlarına uygun olarak Bizans hükümdarınıninkinden daha az parlak olan süslemeler kullandılar. Fakat yine de bu süslemeler onları halkın üzerinde yükseltecek kadar yeterince gösterişliydi. Halktan olan kimselerin ise bazı kalitedeki ipek elbiseleri sadece giyinmesi değil, üretmesi de yasaktı. Bununla birlikte imparatorların çoğu, Bizans halkını yabancıların ya da “barbarların” üstünde görmek istediklerinden onların çok daha düşük sınıf ve kalitede olsa da bazı ipekli kumaşlara sahip olmalarına izin vermişlerdir. Kıymetli tekstillere imrenerek bakan yabancılara ise aynı hoşgörü gösterilmedi. İpek tekeli muhafaza etmek ve kaçakçılık ya da herhangi bir yolla onların bu değerli kumaşları elde etmelerini önlemek için birtakım sıkı tedbirler alındı. Bu konudaki yasaları ve yasakları ihlal edenler muhtelif şekilde cezalandırıldılar. Hatta, Alman İmparatoru I. Otto’nun (936-73) elçisi olarak İstanbul’da bulunan, Cremona Piskoposu Liutprand bile, memleketine dönüşünde kendisine izin verilmiş olan ipeklilerin dışındakileri ülkeden çıkarmayı başaramamıştı. Bir kiliseye götürmek üzere beraberinde bir miktar yasaklı renk ve ebatta kıymetli kumaş olduğu halde sınırdan geçmek isterken yakalanmış ve onları Bizanslı gümrük memurlarına teslim etmek zorunda kalmıştı (Cigaar, 1996: 56; Liu, 1996: 85, 123-124; Liutprand von Cremona, 1930: 267-268; Lopez, 1945: 3, 25-27, 41).

Bu arada ipek ile sıkı ilişkisi bulunan ve Bizanslılar için en az ipek kadar stratejik bir öneme sahip olan diğer bir şey de mor renk idi. Kırmızı ya da maviye yakın mor renk tonları, deniz salyangozlarının bezelerinde bulunan özsularından yoğun ve hassas çalışmalar neticesinde elde edildiler. Eski Akdeniz dünyasında murex (muricidae) familyasına ait bu tür kabuklu deniz hayvanlarından üretilen boyalar dayanıklı fakat pahalıydı. Zenginlik ve lüksün bir simgesi olmanın ötesinde mor rengin Bizanslılar için sembolik anlamları da vardı. İpekli tekstilleri daha değerli yapan mor tonları aynı zamanda imparatorluk otoritesi ve gücünün bir timsaliydi. Bu nedenle imparatorların hanımları gelecekte hükümdar olacak olan çocuklarını mor odada doğurdular.¹ (Anna Komnene, İng. çev. 2000: 107, 120, Türkçe çev. 1996: 191, 215; Çakalgöz ve Eltez, 2014: 40; Jacoby, 2004: 209-210; Muthesius, 1992: 99; Vasiliev, 1948: 6).

¹ Bizans İmparatorluğu’nda normal şartlarda hükümdarın en büyük oğlu babasından sonra tahta geçecek olan kişiydi. Ancak bu öncelik babası hükümdar olduktan sonra doğacak olan ilk çocukla birlikte başlamaktaydı. Sadece imparator hanımları mor odada doğum yaparlardı ve burada dünyaya gelen çocuklara “mor odada doğan” anlamında *Porphyrogenetos* veya *Porphyrogenitus* unvanı verilirdi. Ancak bu terim, muhtemelen VI. yüzyıldan itibaren bilinmekle birlikte, resmî bir unvan olarak IV. Leon (775-780) zamanında kullanılmaya başlamıştır (Frankopan, 2012: 80; Laing ve Frost, 20018: 49).

İmparatorluk için çok önemli bir stratejik ürün olduğundan, tıpkı ipek gibi mor boya da devlet tekeli ve denetimi altında imal edildi. Dolayısıyla mor renk ve boyanın üretimi, ticareti ve kullanımıyla ilgili de yasa ve sınırlamalar söz konusuydu. Ham ipek üreticilerinin veya tüccarlarının mor boya kullanmaları yasaktı ve eğer ellerinde boyanmış ürün varsa bunu devlete teslim etmeleri gerekti (Galliker, 2014: 37; Lopez, 1945: 14). 382'de yayımlanan bir emirle, erkek ya da kadın, imparatorluk mensubu olmayan kimselerin altın nakışlı ipek, imparatorluk moru veya herhangi bir taklidi ile boyanmış kumaş giyinmeleri yasaklanmıştı. Bu yasak, 438'de I. Konstantinos (306-337) zamanından beri yayımlanmış olan fermanların bir araya getirilmesiyle oluşturulan Codex Theodosianus (Theodosios Kanunları) içinde de yer almıştır. Ancak 534'te Iustinianos tarafından hazırlatılan Codex Iustinianus'da söz konusu yasaklar biraz gevşetilerek kadınların tamamen mor olan en iyi boyalıları (holovera) dahil, her türlü kumaşı giyinmelerine izin verildi (Galliker, 2014: 37-38; Lopez, 1945: 11). İmparator VI. Leon (886-912) devrinde yazılmış Praefectura Kitabı'nda, kaliteli ipek ve mor boyaya yabancıların kolay ulaşamaması için bazı tedbirler bulunmakla birlikte, yerli soylu sınıfına devlet tekeliyle ilgili birtakım sınırlamaları ortadan kaldıran hakların verildiğine dair bilgiler de vardır. İlerleyen zamanlarda ise sadece hükümdarın emri ile üretilen ve dağıtım yapılabilen kekolymena'nın (yasaklanmış kumaş) dışında, İstanbul'daki herhangi bir soylu ya da vatandaşın, fiyatı, kalitesi ve boyutu ne olursa olsun pazardan kıymetli giysiler alması serbest bırakıldı (Liu, 1996: 84; Lopez, 1945: 21-22). Yasaklar gevşetildikçe başkentteki ipek alışverişinin hacmi ve mağazaların sayısı da arttı. Her gece ışıklı vitrinler şık Bizanslı hanımların gözlerini kraliyet kumaşı sergileri ile kamaştırmaktaydı. Bu arada şehirdeki canlılık ve insanların giyim kuşamındaki gösteriş buraya gelen yabancı ziyaretçilerin gözünden kaçmamıştı. Öyle ki, XII. yüzyılda yaşamış olan İspanyol seyyah, Haham Benjamin de Tudela, "Yunan yerlilerin altın ve kıymetli taşlardan yana zengin olduklarını, altın nakışlı ipek elbiseler giyindiklerini ve prensler gibi göründüklerini" yazmıştı (Benjamin de Tudela, 1907: 13; Lopez, 1945: 11).

Bununla birlikte ipek, III. yüzyıl gibi çok önceki zamanlardan itibaren yaygın olarak kullanılan lüks bir mal olmasına rağmen, ilk başlarda Roma hükümdarları bu malzemeye pek sıcak bakmamışlardı. Onlara ipeklilerin kullanılması sadece savurganlık değil, aynı zamanda kadınsı bir tarz olarak görünmekteydi. İpeğin krallık sembolleriyile bütünleşmesi 325'teki İznik Konsili ile birlikte açıkça görülmüştür. Kayserya Maritima Piskoposu Eusebios, söz konusu konsilde İmparator I. Konstantinos'u (306-337) mor bir ipek elbise içinde sanki "ışığın parıltıları gibi nur saçan parlak mantosuyla Tanrı'nın kutsal bir meleğine benzediğini" tasvir ederek anlatmıştır (Galliker, 2014: 35). Onun bu benzetmesini De Administrando Imperio adlı eserinde VII. Konstantinos Porphyrogenitos (945-959) daha ileri götürerek devletin kaftan ve taçlarının insanlar tarafından yapılmadığını, Tanrı tarafından meleklerin eliyle Büyük Konstantinos'a

hediye olarak gönderildiğini iddia etmiştir. Esere göre, kutsal olan imparatorluk kıyafeti ile onu giyinen kişi arasında bir bağlantı vardır. Öyle ki, kutsal kıyafet, niyeti kötü olan ya da meşru olmayan kişilere uymaz; giyildiği takdirde musibet getirmektedir (Konstantinos Porphyrogenitos, 1967: 67, 69).

Çoğunluğu merasimlerde kullanılan, Tanrı tarafından hediye edilmiş bu kutsal giysiler, dikkatlice muhafaza edilerek ve kuşaktan kuşağa aktararak sonraki hükümdarların önemli zamanlarda kullanmaları sağlanmıştır. Kuşkusuz bu özel anlardan bir tanesi, imparatorun atanma merasimiydi. Tören sırasında patrik dua ederek ipek pelerini mor sandalet giyinmiş olan imparatorun omuzlarına itina ile örter ve tacı onun başına yerleştirirdi. Daha sonra da orada bulunanlar alkışlayarak formaliteyi yerine getirirlerdi (Ball, 2005: 14; Ostrogorsky, 2006: 67).

Zenginlik ve imparatorluk görkeminin bir sembolü olarak ipek, merasimler sırasında birçok işlevi yerine getirdi. Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olduklarını iddia eden Bizans imparatorları ipekli giysiler sayesinde insan ile Tanrı arasında bir görüntüye sahip oldular. Kıymetli tekstillerin kullanımı aynı zamanda güç ve saygınlığı yansıttığından hiyerarşik sıralamada statü ve konumu ifade eden bir araç vazifesi gördüler. Muhtelif rütbelerdeki saray ileri gelenleri birbirlerinden farklı renkte ipekli üniformaların kullanımı yoluyla ayırt edildiler. Elbise hiyerarşisinin en tepesi, herkesinkinden daha fazla gösterişli kıyafetleriyle imparatora aitti. İmparatorluk ailesi mensupları ya da imparatora yakın kimseler ipekli tunik ve pelerin gibi hükümdarinkine benzer kıyafetler giyerlerken, imparatorun elbisesi her zaman onun üstün statüsüne vurgu yapmıştır. Törenlerde ipek ve mor renkler özellikle imparatorun kudret ve cesaretini ifade ettiğinden onun kıyafetleri diğerlerinininkine göre daha koyu bir renk ile abartılmış, altın ile işlenmiş ve farklı desenlerle süslenmiş olurdu (Galliker, 2014: 45-48; Muthesius, 1992: 100).

Konstantinos Porphyrogenitos tarafından kaleme alınan X. yüzyıla ait Merasimler Kitabı'nda (De Cerimoniis Aulae Byzantinae) imparator ve onun eşi kıymetli uzun harmanilerle tasvir edildiler ve bir yanlarında bolca süslenmiş şallar vardı. XII. yüzyılda yaşamış olan ve insanlığın bidayetinden İmparator III. Nikephoros'un (1078-1081) iktidarının sonuna kadar olayları anlatan Bizans vakanüvisi Konstantinos Manasses, adı geçen imparatoru, altın ile parlayan elbiseler içinde, harmani giyinmiş, mor boyalı desenler ve altın ile ışıltılı görünen, üzerinde inciler taşıyan ve yine altın iplikler ile dokunmuş kıyafetiyle tasvir etmiştir. Önemli bir Bizanslı tarihçi olan Niketas Khoniates (1155-1215) eserinde İmparator I. Manuel'in (1143-1180) mor renk ve altınla süslenmiş cüppesini çıkararak onu nasıl Türk sultanının elçisi Gavras'a verdiğini anlatır. Aynı yazar, İmparator I. Andronikos Komnenos'u (1183-1185), yan kısımları açık, dizlerine ve kalçalarına kadar uzanan ve dirsekleri örten mor renkli bir elbise içinde

zikretmişti (Niketas Khoniates, İng. çev. 107, 141, Türkçe çev. F. Işıltan, 131, Türkçe çev. I. Demirkent, 33-34; Muthesius, 1992: 100).

Merasimler Kitabı'nda bahsedildiği gibi, ipeğin törenlerdeki kullanımı sadece kılık kıyafet ya da giysilerden ibaret değildi. Muhtelif biçimlerde asılı ipek örtüler ve sarayı süsleyen diğer dekorasyon malzemeleri bu törenlerin etkisine katkı sağladı. Bu esnada verilmek istenen mesaj veya seküler ya da dinî bakımdan günün anlam ve önemine göre, kostümler ve dekor farklılık gösterebilmekteydi. Örneğin, paskalya pazartesi ve yarı paskalya çarşambasında altın işlemeli skaramangion (bir tür kısa tunik) ve taç giyen sadece imparator değil, aynı zamanda kuyruğu ve bacakları ipek şeritlerle süslenmiş olan, koşum takımlarında bolca kıymetli taşlar ve inciler bulunan atların da gösterişli olmasına dikkat edilirdi. Bu arada ipek, devletin propaganda amaçlarına ulaşmak için kullanılan vasıtalarından biri olarak görüldü. Merasimler Kitabı'nda nakledilen bir olayda, Tarsus'tan gelen bir elçi heyeti huzura kabul edildiğinde imparator, yanında kükreyen mekanik hayvanlar olduğu halde gösterişli tahtında oturmaktaydı. Hükümdar ve maiyetinin zengin ipekli kostümleri ve kabul salonundaki pahalı duvar kumaşları imparatorluğun görkemi ve gücüyle ilgili mesajları yeterince iletmekteydi (Avcı, 2010-2011: 79, 82-83; Cigaar, 1996: 54-55; Davies, 2011: 350; Piltz, 2004: 43-44).

Bazen merasimlerin sarayın dışında yapılması gerektiğinde, tıpkı sarayda olduğu gibi, aynı titizlikle düzenlemeler yapılır. Şehrin valisi caddelerin temizlenmesi ve dekore edilmesinden sorumlu olurdu. Törenin gerçekleştirileceği güzergâh bir gelin örtüsü gibi çelenkler, ipek kumaşlar ve şamdanlarla süslenirdi. Tören alayının geçeceği yol boyunca belirli noktalarda sık sık kostüm değişiklikleri görüldü. Amaç, merasim sırasındaki mistik havanın etkisini sürdürmek ve imparatorun imajının yenilenmesiydi (Galliker, 2014: 48-49).

İpeğin saraydaki bir başka kullanım yeri de imparatorluk sülalesinin yeni doğmuş çocuklarının beşiğiydi. İpek, bebeklerin şilte ve örtüleri için adeta biçilmiş bir kaftan olarak telakki edildi. Yine ipekli kumaşlar, imparatorun ziyafet sofralarına içi meyve dolu, oldukça ağır, altın kapları taşımada kullanılan servis arabalarını örtmek için kullanılmışlardır. Aynı şekilde, bu süslü ve değerli kumaşlar, minber ya da imparatorluk tahtının örtüsü olarak da vazife görmüştür (Muthesius, 1992: 100).

Dış Politika ve Diplomaside İpek

Bizans imparatorluk merasimleri ve Bizans diplomasisi iç içe girmiş olduklarından birini diğerinden ayırt ederek tam olarak bahsetmek mümkün değildir. Zira gerek diplomatik vazifeyle gelmiş, gerekse de herhangi bir vesileyle yolu İstanbul'a düşmüş olan yabancıların imparatorluk törenlerine dahil edilmesi Bizanslıların özellikle önem verdiği bir uygulamaydı. VII. Konstantinos, bu törenlerin imparatorluğun gücünü açığa çıkarttığını ve ortaya çıkan ihtişamlı görüntünün yabancıları imparatorluğa karşı daha düzgün bir tavır almaları konusunda

yönlendirdiğini ifade etmiştir. Bilhassa, yabancı müttefikler ve unvan sahipleri için gerekli tedbirler alınmış, onların imparatorluğun görkem ve zenginliğine şahit olmaları ve bundan kuşku duymamaları için İstanbul'daki ziyafet, şölen ve merasimlerin özenle yapılması sağlanmıştır. Bu organizasyonlardan birinde, Bizans başkentini ziyaret etmiş olan Sultan II. Kılıç Arslan (1156-92), kıymetli taşlar ve incilerle kaplı altın bir tahtta oturan ve boynunda kocaman bir yakut kolye bulunan I. Manuel Komnenos (1143-1180) tarafından kabul edilmiş ve kendisine bol keseden hediyeler bağışlanarak imparatorluğun büyüklüğü sergilenmeye çalışılmıştı (Ayönü, 2014: 155-158; Ioannes Kinnamos, İng. çev. 156-158, Türkçe çev. 149-151; Turan, 2004: 227).

Yine bu tür organizasyonlarda esir olarak başkentte tutulan yabancılar dahi törenlerde bulundurularak propaganda vasıtası olarak kullanılabilmişlerdir. Örneğin, bir keresinde Sırlar ve Macarlara karşı kazanılan bir zaferin ardından İstanbul'un caddeleri boyunca İmparator I. Manuel'in katıldığı gösterişli bir tören geçidinde yeni ele geçirilmiş Macar ve Sırp tutsaklar da yer aldılar. Bu tutsaklara da son derece gösterişli ipekli kıyafetler giydirilmiş olması tören alayının ihtişamını daha da arttırdı. Muhtemelen esirler, asil olduklarından, onlara gösterilmiş olan saygının bir tezahürü olarak bu şekilde süslü kıyafetler içindeydiler. Ancak, böylece söz konusu zaferin şehirdeki vatandaşlara ve aynı şekilde diğer yabancılar da görkemli ve olağanüstü gösterilmesi de amaçlanmıştı (Muthesius, 1992: 101).

Bu arada Bizans'ın zenginliğinin önemli bir sembolü olan ipekler, dış ilişkiler bağlamında da kıymetli, hafif ve kolay taşınabilir diplomatik hediyeler olarak işe yaradılar. Bu hediyeler, evrensel imparatorluğun üstün konumunu muhafaza etmek öncelikli olmak üzere, askerî ve politik, muhtelif maksatlar için kullanıldılar. VIII. ve XI. yüzyıllar arasında Bizans hükümdarları masraflı savaşımlardan kaçınarak tampon olarak kullandıkları bir dizi uydu devletler vasıtasıyla ülkelerini diğer büyük devletlerin saldırılarından korumaya çalıştılar. İmparatora bağlı oldukları telakki edilen bu devletler ile olan uyumlu ilişkiler hediyeler verilerek, dışarıya elçiler gönderilerek veya dışarıdan gelen temsilciler imparatorluk sarayında onurlandırılarak sürdürülmeye çalışıldı. Diplomatik bir bakış açısından, zenginlik ve gücün görünür şekilde sergilenmesi, üstün bir devlet olarak, Bizans ile olası rekabet etme teşebbüslerinin beyhudeliğini iletmenin uygun bir yolu olarak benimsendi. Bu meyanda ipek ve diğer kıymetli maddeler, imparatorluk diplomasisi adına itaatkar hükümdarlara verilen standart hediye paketlerinin içinde önemli bir bölüm olarak düşünüldüler (Galliker, 2014: 54; Laiou, 2002: 702; Muthesius, 1992: 101-102).

Bu arada diplomatik ilişkilerde esasında olağan bir uygulama olan hediye gönderilmesi bazen haraç ya da rüşvet vermenin üstü örtülü bir biçimi olarak görülmüştür. İpek diplomasisi zaman zaman imparatorluk sınırlarının ötesinden gelen ulusların tehditlerini bertaraf etmek için veya barış anlaşması görüşmelerinin bir bölümü olarak kullanılmıştır. Dışarıdan gelenlere sadece

Bizans'a saldırmamaları için ödeme yapılmıştır. Böyle bir ödeme biçimine, hazineden yüklü miktarda para ve kıymetli tekstiller olarak, Tuna'yı geçerek Bizans topraklarını taciz eden Peçenekler için sıklıkla başvurulduğu bilinmektedir (Kurat, 1937: 233; Madgearu, 2013: 79; Walker, 2012: 85). Barış antlaşması görüşmelerinin bir bölümü olarak amaçlanan ipek diplomasisi, özellikle Bizans'ın Müslüman devletler ile olan ilişkilerinde açıkça görülür. Örneğin, II. Basileios (976-1025) tarafından, Büveyhoğulları Hükümdarı Adudüddavle'ye, aralarında var olan bir mütarekenin bozulmaması veya diğer bir ifadeyle onların Bizanslılara zarar vermemeleri için hediye ve rüşvet olarak gönderilen altın, gümüş, süs eşyaları, beyaz şahinler, seçkin katırlar, hızlı atlar ve diğer şeylerin arasında 200 kadar imparatorluk kostümü bulunmaktaydı. Yine benzer bir şekilde, 1045 yılında, IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055) tarafından Fatımi Halifesi El-Müstansır'a (1036-1094) gönderilmiş olan ve 150 güzel at ve katırlar tarafından taşınan, içinde 1000 takım ipek giysi ile birlikte altın işlemeli muhtelif kıymetli kumaşların bulunduğu oldukça yüklü bir kargo da mevcut barış antlaşmasının on yıl daha uzatılması için halifeyi ikna etmeyi amaçlayan rüşvet veya bir çeşit haraçtı (Cutler, 2001: 271; Hendy, 1985: 269-270; Muthesius, 1992: 102; Qaddumi, 1996: 108-109).

İpek diplomasisi bazen de Bizanslıların fidye olarak ödeme yapmak durumunda oldukları zaman devreye girmiştir. İstanbul Patriği Nikephoros, İmparator V. Konstantinos'un (741-775), İmroz (Gökçeada), Tenedos (Bozcaada) ve Samotrake (Semadirek) Bizans adalarından ele geçirilen 2500 Yunan esirin fidyelerini ödemek için Slavlara hatırı sayılır miktarda ipek elbiseler gönderdiğini yazmıştır (Galliker, 2014: 52-53; Laiou, 2002: 699).

Diplomasinin sıklıkla kullanıldığı diğer bir zaman da Bizanslıların ülkelerine yönelik muhtemel tehditleri ortadan kaldırmak ya da politik ve askerî hedeflerine ulaşmak için başka milletlerin yardımına ihtiyaç duydukları vakitlerdi. Bizanslı hükümdarlar ittifak sağladıkları müttefiklerine, onların imparatorluğun çıkarlarına yapacakları katkı ve hizmetleri için, diğer bazı ödemelerin yanında diplomatik hediyeler olarak ipekli mamuller ya da ipek ticaretiyle ilgili imtiyazlar verdiler. X. yüzyılda bir İtalyan soylusu ve ona bağlı diğer feodal beyler ile piskoposlar, imparatorluğun İtalya'daki topraklarında ortaya çıkan bir isyanı bastırmaları karşılığında Bizans'tan ödeme olarak yüklü bir miktar para ile birlikte son derece kıymetli ipekli kumaşlar aldılar (Oikonomides, 2002: 1016). Yine X. yüzyılda İtalya'nın güneyinde Doğu Roma'ya ait olan yerleri savunmaları için Bizanslılara donanma desteği sağlamaları karşılığında Venedikliler Bizans'tan ipek ticareti imtiyazı elde etti. Benzer bir yardım, İmparator I. Aleksios Komnenos (1081-1118) zamanında Adriyatik'in doğusunda Bizans topraklarını istila eden Normanlara karşı, Alman İmparatoru IV. Heinrich (1050-1106) ve yine Venediklilerden sağlandı. Alman hükümdarına içinde son derece kıymetli 100 parça mor ipeğin bulunduğu yüklü bir hediye gönderilirken, Venedik filosunun verdiği katkılardan dolayı onlara Bizans sınırlarında oldukça

kapsamlı ticari imtiyazlar verildi (Andreades, 1948: 53; Browning, 1992: 158; Cutler, 2001: 251; Nicol, 2000: 57-59).

Bizanslıların aynı zamanda ipek diplomasisinden de faydalanarak askerî ve politik çıkar elde ettikleri diğer bir örnek Ruslar ile olan yakınlaşmada görülmektedir. 907 ve 971 yılları arasında Ruslara üç özel ipek ticareti imtiyazı verilmiştir. Bu ticari imtiyazlara sahip olduğu sürede Rusya, Bizans'ın çıkarlarını savunmak için imparatorluğun yanında yer almıştır. 960-61'de Rus piyade askerleri Kırım'a karşı yapılan bir seferde Bizans için savaştılar. Bununla birlikte 988'de bizzat İmparator II. Basileios'un kendisini tahttan indirmeyi istihdaf eden Anadolu'daki bir ayaklanmanın bastırılmasında rol aldıklarında Rusların müttefikliğinin Bizanslılar için ne kadar önemli olduğu açıkça görülmüştür. Son derece kritik bir anda Kiev Hükümdarı Vladimir'in Bizans imparatorunun hizmetinde olması ona sadece kıymetli ipeklerle ilgili ticari imtiyazlar değil, aynı zamanda "mor renk içinde doğmuş" yani gerçek imparatorluk soyundan olan bir Bizans prensesi ile evlenme imkânını kazandırdı. Böylece Rus Prensi Vladimir'in II. Basileios'un kız kardeşi Anna ile evlenmesi ve Rusların Bizans Ortodoksluğunu benimsemeleri onların Bizans ülkesinde diğer yabancılara göre ipek ticaretindeki daha ayrıcalıklı durumunu pekiştirdi (Lopez, 1945: 35; Muthesius, 1992: 104).

Bu arada imparatorluğun muhtelif yerlerine yönelik Arap, Lombard ve Türkler tarafından giderek fazlalaşan saldırılar, tabiatıyla Bizans'ı kendisine Latin Batı'dan bağlaşıp devletler bakmaya sevk etmiştir. Bizans Devleti'nin kendisine güvenilir müttefikler bulma yollarından birisi de evlilik ittifaklarıydı. Hanedan mensubu birinin yabancı prens ya da prensesler ile evlendirilmesiyle ittifak tesis edilmesini amaçlayan organizasyon ve müzakereler sırasında ipek diplomasisi yaygın olarak kullanılmıştır. Örneğin IV. Leon (775-780) zamanında evlilik ittifakı görüşmeleri esnasında hediye olarak ipekler gönderilmiştir. Bizans ve Batı arasındaki on altıdan az olmayan evlilikler ya müzakere edilmişler ya da karara bağlanmışlardır. Bu vesileyle de diplomatik hediye olarak verilen bol miktardaki ipekler Batı'ya gönderilmiştir. Muhtemelen bu ipeklerin mühim bir kısmı Latin imparatorları tarafından kiliselere bağışlanmış, onlardan bazıları da Avrupa'daki önemli azizlerin türbelerini süslemiştir (Cigaar, 1996: 116-135; Harris, 1993: 76; Laiou, 2002: 699; Liu, 1996: 121).

XI. yüzyılda yaşamış çağdaş yazar Mikhail Psellos'a göre silahlara başvurmak yerine hediyeler ve dostluk anlaşmalarıyla Bizans'a yönelik olası tehditleri bertaraf etme yolunun tercih edilmesinin nedeni, aslında hükümdarların imparatorluk gelirlerinin büyük bir kısmını orduya harcamaktan kaçınmaları ve savaş gibi sıkıntılı işlere girerek kendi hayat tarzlarını bozmak istememeleriydi (Mikhail Psellos, İng. çev. 259, Türkçe çev., 216). Ancak Bizanslıların dış politikada herhangi bir amaçla rüşvet ya da hediyelere sıklıkla başvurması bazen etraftaki milletlerin açgözlülüğünü kıskırtmıştır. Bununla birlikte bazı Bizanslı idareciler sahip oldukları

zenginliğin idareli kullanılması gerektiğinin farkındaydılar. De Administrando Imperio'da VII. Konstantinos (945-959), oğlunu kuzeyli kavimlerin “küçük hizmetler karşılığında büyük kazançlar elde etmek için istekli” oldukları konusunda uyarmaktadır (Konstantinos Porphyrogenitos, 1967: 67).

İpeğin Ekonomik Rolü

Tarihlerinin önemli bir bölümünde sınırları çok geniş ve kendi kendine yeten büyük bir ülkeye sahip olduklarından dolayı Bizanslılar, Romalılar zamanından beri dış seyahat ve ticarete şüpheyle baktılar ve mesafeli durdular. Bizanslılar için ithal edilmesinden kazanç sağlayabilecekleri pek az şey vardı. Bununla birlikte ihraç etmemeleri gereken çok fazla şey bulunmaktaydı. Bizanslılar kıymetli metaller, askerî planlar (gemi taslakları), temel gıdalar, köleler, demir ve silahlar gibi stratejik ürünleri dışarıya satmamaya çalıştılar (Lopez, 1945: 26). Özellikle ipeğin, sadece ihracat malı olarak değil, iç piyasada da alınıp satılması sıkı kontrole tabiydi. Bununla birlikte politik veya diğer nedenlerden dolayı ipek, zaman zaman yabancılarla yapılan ticaret anlaşmalarının konusu olabilmıştır. Bu arada Bizanslılar her ne kadar kendi ihtiyaçlarını karşılama yeterliliğine sahip olsalar da dışarıdan ithal edilen bazı malların ticareti onlar için oldukça cazip göründü.

Suriye ve Mezopotamya'dan gelen ipek kumaşlar, parfümler ve baharatlar Araplardan satın alınan ithal ürünlerin ilk sırasında yer aldılar. Buna karşılık ipekli elbiseler ve keten kumaşlar Arap ülkelerine ihraç edildi. Bulgarlardan gelen kaliteli keten kumaşları, bazı tuniklerin dikiminde astar olarak kullanan Bizanslı ipek elbise tüccarları özellikle tercih ettiler. Yine arıcılık, imparatorluk içinde yaygın olduğu halde, Bulgar balı, Bizans pazarında Arap şekeriyle birlikte en çok aranan ürünlerdi (Laiou, 2002: 714; Lopez, 1945: 31). Ruslardan ithal edilenler arasında köleler, kılıçlar ve kürkler öne çıkmaktaydı. Özellikle kürkler, kış rüzgarı Boğaz'dan estiği zaman Bizans soylusunun parlak ipek giysisinin üzerine giyebileceği, onun şıklığını tamamlayan münasip kıyafetlerdi. Bu arada elbette Ruslardan tedarik edilen en önemli şey, imparatorluğun müzmin ihtiyacı olan ücretli askerler olmuştur (Laiou, 2002: 725; Lopez, 1945: 34-35). Takas usulünün yaygın olduğu Orta Çağ'daki tüm bu alışverişlerde, mal ve hizmet bedeli olarak, ipeğin para yerine kullanılmış olması muhakkaktır. Transit geçiş hakkı, vergi muafiyetleri ve tüccarların özgürce seyahat edebilmeleri maksadıyla yapılan özel ticaret anlaşmalarında avantaj sağlamak için de hediye ve rüşvet veya ödün olarak imparatorluğa has bazı yüksek kaliteli ipekler ve ipek ticareti imtiyazları verilebilmiştir. Yine bu arada yabancılarla olan söz konusu bu alışverişlerin önemli bir kısmı imparatorluğun ileri karakollarının bulunduğu sınır bölgelerinde kurulan pazarlarda yapılmaktaydı. Bununla birlikte birtakım özel anlaşmalarla bazı yabancı tüccarlara başkent İstanbul'da ticaret yapmaları için izin verilmişti. Fakat bu tüccarlar kendilerine tahsis edilmiş olan bölgelerde ve genellikle üç ay olmak üzere sınırlı bir zaman aralığında işlemlerini

bitirmek durumundaydılar (Lopez, 1945: 22, 30, 32). Ancak yabancıların ikamet süreleriyle ilgili bu kural zaman içinde bazı gruplar için gevşetildi ya da ortadan kaldırıldı (Lopez, 1945: 40).

Bizans'ın Batı Avrupa ile olan ticaretinin önemli bir kısmı Venedik, Ceneviz ve diğer İtalyan şehir devletleri vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bu ticaretin kaymağından, para eden buldukları neredeyse her şeyi Batı'ya götürüp satan özellikle Venedikliler faydalandılar. Hristiyan dünyasının en büyük hükümdarlığı konusunda Bizans'ın Batı'nın güçlü devletleriyle olan siyasi çekişmesinden yararlanan Venedik Cumhuriyeti, imparatorluğun Batı'ya açılan penceresi olarak tıpkı bir sınır karakolu vazifesi gördü. Bu arada sahip oldukları gemilerle Bizanslı askerlerin, yolcuların, malların ve resmî postaların İtalya ve Balkan kıyıları arasındaki nakliye işlerini de yapan Venedikliler, Bizans hükümdarlarının onları kendi vasallarıymış gibi görmelerine itiraz etmediler. Bu biçimsel taviz karşılığında kekolymena hariç, herhangi bir çeşit ipek kumaş satın alıp ihraç edebilen taşralı Yunanlar ile uzun yıllar aynı muameleye tabi tutuldular (Lopez, 1945: 38). I. Aleksios Komnenos'un zorda olduğu bir zamanda ise imparatorluğa donanma desteği veren Venedikliler, bu hizmetleri karşılığında adeta Bizans'ın ticari ortağıymış gibi bir konuma gelerek muafiyet ve imtiyazlarını genişlettiler.

İpeğin Bizans ekonomisindeki rollerinden birisi de parasal bir değer ifade etmesi ve çoğu kez para yerine de kullanılmasıydı. Devletin vergi gelirlerinin bir kısmının aynı olarak toplanan vergilerden oluştuğu Orta Bizans Dönemi'nde ipek ve ipekli mamulleri, söz konusu aynı vergilerin listesinde muhtemelen önemli bir yere sahipti. İmparatorluğun ipekböcekçiliği yapılan bölgelerine ait günümüze gelebilen bazı sayım defterlerine göre vergiler olgun, yetişkin dut ağaçlarından taşınan yaprak çuvalı sayısı hesaba katılarak belirlenmekteydi. Bu da ham ipek dahil, üretimin ilk safhalarından itibaren ipeğin Bizans ekonomisinde bir değer ifade ettiğini ve ipek ticaretinden elde edilen gümrük ve vergi gelirlerinin devletin hazinesine katkı sağlayan önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir (Galliker, 2014: 43).

İpeğin para yerine kullanılmasıyla ilgili diğer bir örnek de maaşların ödenmesi sırasında görülmektedir. Özellikle imparatorluğun altın tedariki sıkıntısı yaşadığı dönemlerde veya bir başka ifadeyle para bulmakta zorlandığı zamanlarda maaş ödemelerinin bir bölümü olarak kıymetli ipek kumaşlar ve nakışlı kıyafetler kullanıldı. Roga olarak bilinen bu maaşlar devletin sivil ve askerî idaresindeki memurlarına paskalya haftası boyunca sarayda düzenlenen özel bir törenle bizzat imparator tarafından teslim edilirdi. Roga'lar genellikle yıllık olarak altın para şeklinde verilmekle birlikte rütbesine göre değerli ipek tekstiller ve yiyecekler gibi aynı ödemeleri de kapsamaktaydı. Bu törenlerden birine şahit olmuş olan, o sırada İstanbul'da bulunan Cremona Piskoposu Liutprand'ın ifadesine göre, bol keseden verilen bu maaşları teslim alacak olan üst düzey memurlar, sürükleyerek taşımaya çalıştıkları istihkaklarını beraberlerinde götürmek için

yardımcılarına ihtiyaç duymaktaydılar (Galliker, 2014: 59; Haris, 2003: 19; Liutprand von Cremona, 1930: 211-212).

Orta Bizans Dönemi boyunca maaş ödemelerinde paranın yerini alabilecek değerler arasında ipek en yaygın ve belirgin olanıydı. Bu döneme ait roga kayıtlarında ipek, parayı tamamlayan bir ödeme olarak geçer. Kayıtlara göre, IV. Romanos Diogenes (1068-1071) devletin altın olarak yapması gereken ödemelerinin bir kısmında açıkça ipeği bir bedel olarak saydırmıştır. Bu arada bazen roga'lar aynı ya da nakdi ödemelerin yanında vergi istisnaları ve devlet adına alacakları toplama hakkı gibi bazı imtiyazları da ihtiva etmiştir.

Bizans Devleti'nde roga'lara benzer bir başka ödeme de sivil ve askerî memurlara seçkin davranışları ödüllendirmek için dağıtılan ve philotimon veya philotima olarak bilinen onur ödemeleriydi. Nakit para ya da kıymetli tekstiller olarak, bu ödüller genellikle bir seferden önce ve sonra morali arttırmak ve sadakati teşvik etmek maksadıyla kullanılmaktaydı. Seferler sırasında mor deri torbalar içinde imparatorluk yükleriyle birlikte savaş bölgesine nakledilen değerli ipekler ve ipekten yapılmış süslü giysiler generallere muharebe meydanında sergiledikleri üstün hizmeti onurlandırmak için bizzat Bizans hükümdarı tarafından verilirdi. Böylece imparatorun “savaşanlara cömertliği” alışılmış bir gösterişle sergilenirdi. Maddi bir kıymet olarak ipeğin yaygın olarak bir diğer kullanımı ganimetlerle ilgilidir. İmparatorluk zaferlerini anlatan tarihi metinlerin birçoğu elde edilen büyük miktarlarda para, incili taşlar ve muhtelif mücevherlerin yanında altın nakışlı ipek elbiseler, mor halılar ve ustalıkla işlenmiş diğer ipeklilerden sıklıkla bahsederler (Galliker, 2014: 59-60; Muthesius, 1992: 100).

Sonuç

Elde edilmesi oldukça güç ve pahalı olan ipek, Orta Çağ'ın önemli bir bölümünde, tıpkı günümüzdeki petrol ya da diğer kıymetli madenler veya kurak bir coğrafyadaki su kaynakları gibi, aynı zamanda, stratejik bir değer taşımaktaydı. Özellikle kendi ipek endüstrisini oluşturduktan sonra, Bizans Devleti zaman içinde ipekle ilgili sahip olduğu tekel gücünü diğer milletlerden muhtelif imtiyazlar koparmak için ziyadesiyle kullandı. İmparatorluk otoritesinin ve kudretinin bir sembolü olarak lanse edilmiş olan ipek, merasimlerde hükümdardan, düşük rütbeli memurlara kadar hiyerarşik sıralamada statü ve konumu ifade eden bir araç vazifesi gördü. Bu arada ipekli giysiler sayesinde imparatorlar kutsal bir görünüme sahip oldular. İnsanın üstünde ve Tanrı'nın altında bir yerde kendilerini konumlayan Bizans hükümdarları mücevherler, renkli ve nakışlı elbiseler giyerek halkın kamaşmış gözlerine fevkalbeşer göründüler. Netice itibarıyla böylesine hayati bir ürünün değerinin sürekliliğini muhafaza etmek Bizanslıların önceliği oldu. Bu amaçla yasalar ve diğer bazı tedbirlerle ipeğin dolaşımını kısıtladılar. Bu meyanda üretimin ilk aşamasından itibaren istihsal metotlarını tıpkı “Rum Ateşi” gibi Bizans devletinin çok önemli bir endüstriyel sırrı olarak korudular. Bazen ipeklilerin dolaşımıyla ilgili yasaklar gevşetilse de

ve yine üretimle alakalı birtakım bilgiler diğer milletlerle paylaşılmış olsa da Bizanslılar her zaman daha iyi teknikleri kendileri için sakladılar. Sonuç olarak Bizans dünyasında ipek ve ipekli mamuller ekonomik, sosyal, askerî ve politik bakımlardan yaygın olarak kullanılmış olup, bu bağlamda ipek endüstrisi, Bizans tarihinin büyük bir bölümünde son derece ehemmiyetli bir rol üstlenmiştir.

Kaynakça

- ANDREADES, A. M. (1948). "The Economic Life of the Byzantine Empire", *Byzantium: An Introduction to East Roman Civilization*, (Ed. Norman H. Baynes ve H. St. L. B. Moss). Oxford: Clarendon Press, s.51-70.
- ANGOLD, M. (1984). *The Byzantine Empire 1025-1204: A Political History*. New York: Longman Group.
- ANNA KOMNENE (2000). *The Alexiad*, (İng. Çev. Elizabeth A. S. Dawes). Cambridge, Ontario: In Parentheses Publications; Türkçe Çev. Bilge Umar (1996). *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi: Malazgirt'in Sonrası*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- AYÖNÜ, Y. (2014). *Selçuklular ve Bizans*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BAILLY, A. (1970). *Bizans Tarihi*, I, (Çev. Haluk Şaman). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- BALL, J. L. (2005). *Byzantine Dress: Representations of Secular Dress in Eighth – to Twelfth - Century Painting*. New York: Palgrave Macmillan.
- BENJAMİN DE TUDELA (1907). *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, (İng. Çev. Marcus Nathan Adler), London: Oxford University Press.
- BROWNING, R. (1992). *The Byzantine Empire*. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press.
- CIGAAR, K. N. (1996). *Western Travellers to Constantinople: The West and Byzantium, 962-1204 : Cultural and Political Relations*. Leiden, New York, Köln: E.J. Brill.
- CUTLER, A. (2001). "Gifts and Gift Exchange as Aspects of the Byzantine, Arap and Related Economics", *Dumbarton Oaks Papers*. No. 55, s. 247-278.
- ÇAKALGÖZ, S.Y. ve ELTEZ, S. (2014). "Ceroplastes Rusci L. (Hemiptera: Coccidae) Dişi Bireylerinin Kabuklarından Antik Dönemlerde Kullanılan Boya Çıkarma Yöntemleri ile Boya Eldesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, s. 39-44.
- DAVIES, N. (2011). *Avrupa Tarihi: Doğu'dan Batı'ya Buz Çağı'ndan Soğuk Savaş'a Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panoraması*. İstanbul: İmge Kitapevi.
- DVORNIK, F. (1974). *Origins of Intelligence Services: The Ancient Near East, Persia, Greece, Rome, Byzantium, the Arab Muslim Empires, the Mongol Empire, China, Muscovy*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.
- FELTHAM, H. B. (2009). "Justinian and the International Silk Trade", *Sino-Platonic Papers*, No. 194, s.1-40.
- FRANKOPAN, P. (2012). *The First Crusade: The Call from the West*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- GALLIKER, J. L. (2014). *Middle Byzantine Silk in Context: Intergrating the Textual and Material Evidence*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). University of Birmingham, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies.
- HARRIS, Jennifer, (1993). *Textiles, 5,000 Years: An International History and Illustrated Survey*. H. N. Abrams.
- HARRIS, Jonathan, (2003). *Byzantium and Crusades*. New York, London: The Bath Press.
- HENDY, M. F. (1985). *Studies in the Byzantine Monetary Economy c.300-1450*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

- IOANNES KINNAMOS (1976). *The Deeds of John and Manuel Comnenus*, (İng. Çev. C.M. Brand). New York: Columbia University Press; Türkçe Çev. Işın Demirkent (2001). *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- JACOBY, D. (2004). "Silk Economics and Cross-Cultural Artistic Interaction: Byzantium, the Muslim World, and the Christian West", *Dumbarton Oaks Papers*. No. 58, s.197-240.
- KONSTANTINOS PORPHYROGENITOS (1967). *De Administrando Imperio*, (İng. Çev. R.J.H. Jenkins). New York: Dumbarton Oaks Center.
- KURAT, A. N. (1937). *Peçenek Tarihi*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- LAING, J. ve FROST, W. (2018). *Royal Events: Rituals, Innovations, Meanings*. New York: Routledge.
- LAIOU, A. E. (2002). "Exchange and Trade, Seventh-Twelfth Centuries", *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. Washington D. C.: Dumbarton Oaks Studies, s. 697-770.
- LIU, X. (1996). *Silk and Religion: An Exploration of Material Life and the Thought of People AD 600 – 1200*. New Delhi: Oxford University Press.
- LIUTPRAND VON CREMONA (1930). *The Works of Liudprand of Cremona: Antapodosis: Liber de Rebus Gestis Ottonis: Relatio de Legatione Constantinopolitana*, (İng. Çev. F. A. Wright). London: George Routledge & Sons Ltd.
- LOPEZ, R. S. (January, 1945). "Silk Industry in the Byzantine Empire", *Speculum: A Journal of Medieval Studies*, Vol. 20, No. 1, s. 1-42.
- MADGEARU, A. (2013). *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries*. Leiden, Boston: Brill.
- MIKHAIL PSELLOS, (1953). *The Cronographia of Michael Psellus*, (İng. Çev. E.R.A. Sewter), London: Routledge & Kegan Paul Books; Türkçe Çev. Işın Demirkent (1992). *Mikhail Psellos'un Kronographiya'sı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MUTHESIUS, A. M. (1992). "Silk, Power And Diplomacy In Byzantium", *Textiles in Daily Life: Proceedings of the Third Biennial Symposium of the Textile Society of America, September 24–26, 1992*, s. 99-110.
- NICOL, D. M. (2000). *Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine Bir Araştırma*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınevi.
- NIKETAS KHONIATES (1984). *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, (İng. Çev. H. J. Magoulas). Detroit: Wayne State University Press; Türkçe Çev. Fikret Işıltan (1995). *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; Türkçe Çev. Işın Demirkent (2006). *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195): Komnenos Hânedanının Sonu ve II. Isaakios Angelos Devri*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- OIKONOMIDES, N. (2002). "The Role of the Byzantine State in the Economy", *The Economic History of Byzantium: From the Seventh Through the Fifteenth Century*, (Ed. Angeliki E.Laiou), Vol. 3, Washington D.C.: Dumbarton Oaks.
- OSTROGORSKY, G. (2006). *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- PHOTIUS (1994). *The Bibliotheca: A Selection*, (İng. Çev. N. N. G. Wilson). Bristol Classical Press.
- PILTZ, E. (2004). "Middle Byzantine Court Costume", *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, (Ed. Henry Maguire), Washington D.C.: Harvard University Press, s. 39-51.
- PROKOPIOS (2014). *The Wars of Justinian*, (İng. Çev. H. B. Dewing). Indianapolis: Hackett Publishing.
- QADDUMI, G. H. (1996). *Book of Gifts and Rarities ((Kitâb al-Hadâyâ wa al-Tuhaf)*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- TAISHAN, Y. (2004). "A History of the Relationship Between the Western & Eastern Han, Wei, Jin, Northern & Southern Dynasties and the Western Regions", *Sino-Platonic Papers*, No. 131.

-
- TEZCAN, M. (2014). “İpek Yolu’nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 3/1, s. 96-123.
- THORLEY, J. (1965). *The Development of Trade to the End of the Second Century A. D. Between the Eastern Provinces of the Roman and the Countries Lying Further East*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Durham University.
- TURAN, O. (2004). *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih Alp Arslan’dan Osman Gâzi’ye (1071-1318)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- _____ (2009). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi: Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsânî Esasları*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- UPSHUR, J. L., TERRY, J.J., HOLOKA, J. P., CASSAR, G. H. ve GOFF, R. D. (2015). *Cengage Advantage Books: World History*, Boston: Wadsworth.
- VASILIEV, A. A. (1943). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I. (Çev. Ali Müfid Mansel), Ankara: Maarif Matbaası.
- _____ (1948). “Imperial Porphyry Sarcophagi in Constantinople” *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 4, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, s. 1-26.
- WALKER, A. (2012). *The Emperor and the World: Exotic Elements and Imaging of Middle Power, Ninth to Thirteenth Centuries C.E.*, Cambridge University Press.